

PAPER DETAILS

TITLE: Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi

AUTHORS: Nese YESILBAS,Kaan KAPAN

PAGES: 167-192

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1676749>

Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi

The Geoeconomic Importance of the Kura and Aras Rivers in Terms of the Azerbaijan Aran (Kür-Araz) Economic Region

Neşe Yeşilbaş¹ , Kaan Kapan²

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Neşe Yeşilbaş (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Coğrafya, İstanbul, Türkiye.
E-posta: nese.yesilbas@outlook.com
ORCID: 0000-0002-9449-8756

Kaan Kapan (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya
Bölümü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye.
E-posta: kaan.kapan@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2979-5057

Başvuru/Submitted: 19.11.2020
Kabul/Accepted: 07.01.2021

Atıf/Citation: Yeşilbaş, Neşe ve Kapan, Kaan.
"Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran
(Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik
Önemi." *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of
Eurasian Inquiries* 10, 1 (2021): 167-192.
<https://doi.org/10.26650/jes.2021.008>

ÖZ

Aras ve Kura nehirleri kaynağını Türkiye sınırları içerisinde alıp Azerbaycan'ın Sabirabad şehri yakınlarında birleşmekte buradan sonra ise Neftçala şehrinde Hazar denizine dökülmektedir. Aras ve Kura nehirlerinin varlığı, oluşturulmasında önemli bir etken olan Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi, Azerbaycan'ın tarım, hayvancılık, sanayi, enerji, ulaşım gibi ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir saha olarak önem taşımaktadır. Mevcut bölge özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrasında meydana gelen stratejik ve ekonomik değişimlerle ekonomik coğrafyası açısından da yeniden şekillenmiştir. Bu nedenler doğrultusunda araştırma sahası olan Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesinin özellikle Aras ve Kura nehirleri özelinde jeoekonomik açıdan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi ve günümüz koşullarının karşılaştırması yapılmıştır. Söz konusu ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımları, zaman içerisinde uğradıkları değişimler ve mekân ile karşılıklı etkileşimleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada, Azerbaycan'daki birçok devlet kurum ve kuruluşundan faydalanarak, çalışma birebir saha gözlemlerine dayandırılmış, Kiril alfabesiyle yazılmış arşiv kitaplarının çözülmesiyle birlikte zengin ve detaylı bir literatür taraması ile analiz edilerek neticelendirilmiştir. Çalışma neticesinde Azerbaycan Aran (Kür-Araz) bölgesini 5 başlık altında incelemenin doğru olacağı kanısına varılmıştır. Bölgeye gerekli önemin verilmesi ve sahanın gelecekte de önemini yitirmemesi adına dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bu çalışma ile ilgili veriler ortaya konulmuş, son olarak da araştırma sahasının bölgesel ve küresel önemine özellikle jeoekonomik açıdan değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kura Nehri, Aras Nehri, Aran (Kür-Araz) Bölgesi, Jeoekonomi, Azerbaycan

ABSTRACT

The Aras and Kura Rivers are sourced from inside the borders of Turkey, then merge near Azerbaijan's Sabirabad town, and flow into the Caspian Sea in the Neftchala. These rivers are an important factor in the development and operational performance of the Aran (Kür-Araz) Economic Region; a critical region wherein Azerbaijan's economic activities, including agriculture, animal husbandry, industry, energy, and transportation, are concentrated. The region has

been reshaped into its current state based on its economic geography, particularly through strategic and economic changes that occurred after Azerbaijan's independence. For these reasons, research has compared the period of the U.S.S.R and today's conditions in the area of the Aran (Kür-Araz) economic region, and especially in the Araz River, in geoeconomic terms. In this study, the geographic distribution of economic activities, changes over time, and mutual interactions with residential areas are discussed in detail. This study is based on one-to-one field observations, making use of many state institutions and organizations in Azerbaijan, and was concluded by analyzing archival records written in the Cyrillic alphabet through a rich and detailed literature review. This study concluded that the examination of the Azerbaijani Aran (Kür-Araz) region would be appropriate under five headings. The data related to this study are presented regarding the issues that should be taken into consideration in order to recognize and assign the importance to the region that is necessary to ensure that the area does not lose its prominence in the future. Finally, the regional and global significance of the research field is remarkable, particularly in terms of geoeconomics.

Keywords: Kura River, Aras River, Aran (Kür-Araz) Region, Geoeconomy, Azerbaijan

EXTENDED ABSTRACT

The Aras and Kura Rivers are extremely significant water resources that support multiple economic activities in all countries and regions where their branches extend. The prosperous geographic conditions of Aras and Kura basin are acknowledged by all regional societies and have witnessed a multitude of civilizations, establishments, and economic and cultural activities for millennia. The economic activities surrounding the rivers' tributary streams have a prominent role in this region's geographic value.

Upon examining Azerbaijan's stream resources, we observe that water management in the country is not an easy undertaking. Two main rivers (Kura/Turkey–Georgia–Azerbaijan, Aras/Turkey–Iran–Azerbaijan) are hydrographically sourced outside the country's borders. Access to the benefits of these international cross-border rivers is crucial for the country in both geostrategic and geoeconomics terms. Our study focuses on the Aran (Kür-Araz) Economic and Geographic Economic Region revealing the need for further strategic and economic assessment, as it is located between the Aras and Kura Rivers (this region is also named after these rivers).

Scarcity of water resources is a serious problem in Azerbaijan. This challenge may not be perceived in the Azerbaijani highlands but it is causing some issues in plains and lowlands and is a crucial factor in the direction of economic activities. Indeed, the cities around the streams were formed by various economic regions' growth or support. The expansion of economic activities such as industry and commerce is evolving. The direct and indirect impacts of streams on formation and growth of the cities is undeniable (Ağdaş, Ağcabedi, Beyleqan, Bilesuvar, Berde, Zerdab, İmişli, Yevlah, Kürdemir, Göyçay, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, and Hacıqabul rayons; cities like Mingəçevir, Şirvan, Elibayramlı, and Yevlah). This region is distinguished by its efficient geographic conditions, mainly for agricultural activities, followed by industry, transportation, and energy. Water resources have been the most important tool for enriching the region with these advantages. It is also important to meet water demands

in Azerbaijan, as it cannot produce enough technology, and its economy remains directed by self-sufficient agricultural production. Water resources are essential, not only in agricultural production but also to provide agricultural products for processing through industrial activities.

The Aras River's Azerbaijan side was affected by political geography incidents in 1990s. While agricultural products were limited in line with economic interest prior to independence, the diversity was increased following independence. It would be insufficient to consider the growth of the region only in terms of agriculture. Growth in industry, commerce, and transportation has also occurred in the Aran (Kür-Araz) region. The Aran (Kür-Araz) economic region is an area that demonstrates how the same geography was used for two different aspects of economic activity—prior to independence and following independence, although not every field in the same activity type or in terms of activity spread is equally important. Some cities are more prominent in energy and industry and others in transportation, industry, and agriculture. It is well known that following the intense exploitation of recent human activities in the Aras basin, the natural resources of the basin have been ruined; the water ecosystem has been damaged by nearby lakes; and the stream basin has been polluted. Irrigation systems require improvement, and human activities need to be executed with a more systematic and planned approach in order to increase the economic efficiency and environmental integrity of the region. Even if these goals are actualized, it should not be forgotten that Azerbaijan needs to position itself well in order to adapt to this ever changing world. Aras should not be seen as a mere international river, but as the core of many resources and economic activities in the country; thus, its geoeconomic importance should not be overlooked. From a geoeconomic perspective the people of the region (underdeveloped or developing countries), with geographies that are destined to coexist in our developing and constantly changing world, must design both inter-state and domestic policies well. The primary objective is undoubtedly for countries to make good use of and to protect their assets. When the term geoeconomy was first introduced in the post-Cold War period, regionalism activities accelerated, as witnessed all over the world. The establishment of collaborative protective activities with regard to the Kura and Aras Rivers, which are in common use of Turkey, Iran, Georgia, and Azerbaijan, should be considered that might reveal shortages in joint foreign policymaking. It is imperative to handle all details of cross-border streams and establish real regional associations.

GİRİŞ

Aras (Türkiye¹-İran-Azerbaycan) ve *Kura* (Türkiye²-Gürcistan-Azerbaycan) nehirleri ülkemiz sınırları içerisinde doğduktan sonra Azerbaycan'ın Sabirabad şehrinde birleşmekte ve sonrasında Neftçala yakınlarında Hazar denizine boşalmaktadırlar. Aras ve Kura havzalarının %35'lik kısmının Azerbaycan toprakları içerisinde yer aldığı bilinmektedir.³ Söz konusu nehirler günümüzde hem tarımsal kaynak açısından hem de nüfusun bu bölgede yoğunlaşması açısından Azerbaycan için önemli su kaynaklarıdır. Aslında yalnızca günümüzde önemli bir akarsu kaynağı demekle yanlış olacaktır. Geçmişten günümüze hayati değere sahip bir su kaynağı olan Aras ve Kura nehirleri, uğrunda sayısız birçok savaşa ve çekişmelere sahne olmuş nehirlerdir. Şüphesiz Aras ve Kura nehirlerinin çevre şartlarına göre bol su taşıması,⁴ çevresine göre daha düz bir alanda yer alması, bağımsızlık sonrası bu alanın daha da gelişmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan toprakları, Hazar Denizi'ne doğru eğilmiş devasa bir tepsiye benzetilebilir. Bu yüzden Azerbaycan'ın birçok nehri Hazar Denizi'ne akmaktadır. Ancak bazı nehirler ülkenin ana nehri Kura'ya akarken bazıları ise onun en büyük kolu olan Aras nehrine döküldüğü bilinmektedir.⁵ Söz konusu bu su kaynakları, ülkenin su ihtiyacının giderilmesinde yeterince teknoloji üretilmemesi ve hala kendi kendine yetebilen tarımsal üretimin ekonomisine yön vermesinden kaynaklı olarak Azerbaycan açısından dikkatli olunması gereken konuların başında gelmektedir. Su kaynaklarının kullanımı sadece tarımsal üretimle kalmayıp sanayi faaliyetlerinde de (hem proses işlemleri hem de sanayide işlenecek tarımsal ürünlerin sağlanması bakımından) olmazsa olmaz bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Azerbaycan için Kura ve Aras nehirleri oldukça önem teşkil etmekte, hatta bu nehirlerden yola çıkılarak bir ekonomi bölgesinin adı Aran (Kür-Araz)⁶ ekonomik bölgesi olarak isimlendirilmektedir (Harita 1).

1 Türkiye'nin en doğusunda Ermenistan ile Türkiye arasında hem siyasi hem de doğal sınırı oluşturan Aras Nehri sonrasında ülke sınırlarımızı terk etmektedir (Yulu, 2014:24).

2 Çıldır Gölünün kuzeyinden Gürcistan'a geçmektedir.

3 "Yerüstü Sular", Azerbaycan Respublikası Ekologiya ve Tebii Servetler Nazirliyi, erişim19 Ocak 2021, <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yerustu-sular>

4 Evliya Çelebi seyahatnamesinde yer vermiş olup Aras nehrinin bol suyundan bilahare "Aras nehri darphı sudur. Bingöl yaylasının karı sökün ettiğinde denizler gibi coşar" şeklinde bahsedilmektedir (Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit, İstanbul*: Yapı Kredi Yayınları, 2008; 255).

5 Cefer Ceferov, *Turizm ve Qonaqperverlik Tedqiqatları*, (Bakü: Azerbaycan Turizm İnstitutu, 2011), 23.

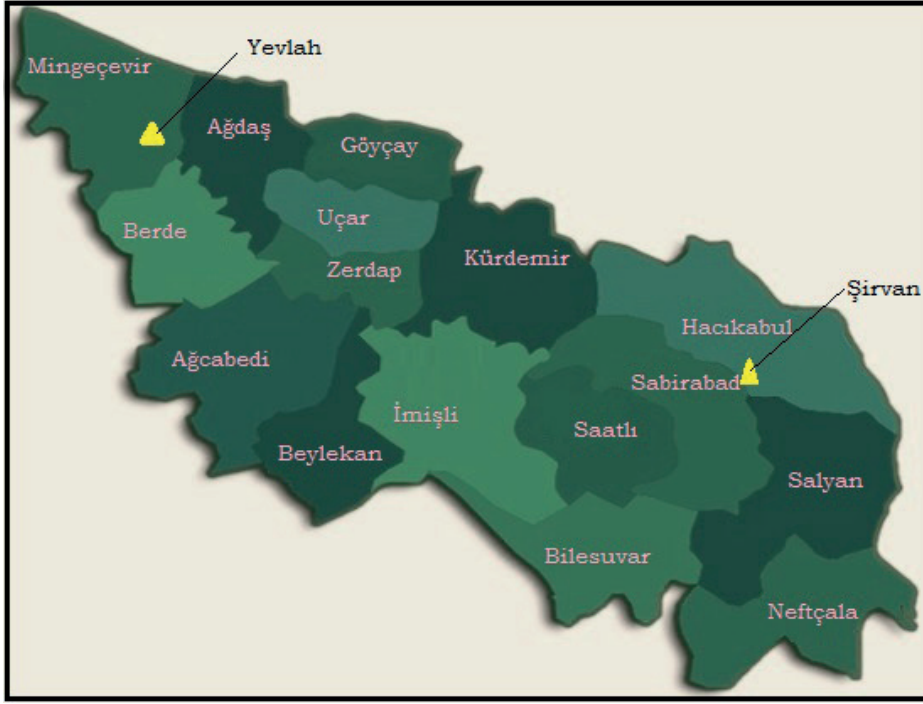
6 Azerbaycan'da bu bölge bazen Aran bazen de Kür-Araz iktisadi ve coğrafi bölgesi olarak adlandırılmış olup çalışmamızda ise Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesi şeklinde adlandırılması uygun görülmüştür.

Harita 1: Aran (Kür-Araz) Bölgesi Konumu ve Sınırlar

Bu söz konusu bölge “kuzeyinden Büyük Kafkasya, güneybatısından Küçük Kafkasya, güneyinden Lenkeran bölgesi ve doğusunda ise Hazar Denizi ile sınır komşusudur. 21.452 bin km²’lik alanını kapsayan Aran bölgesi, ülkenin %24,8’ini kapsamaktadır. Aran bölgesi ayrıca ülkenin ana karayollarının da (demiryolları, otomobil yolları) kavşak noktasında bulunmaktadır. Uluslararası bakımdan da Gürcistan, İran ve Türkiye’ye bağlayan ana ulaşım yollarının bu ekonomik bölgeden geçmesi⁷ Aran (Kür-Araz) coğrafi ve iktisadi bölgesinin jeoekonomik önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Artan öneme paralel olarak bu bölgede yer alan Ağdaş, Ağcabedi, Beyleqan, Bilesuvar, Berde, Zerdab, İmişli, Yevlah, Kürdemir, Göyçay, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar ve Hacıqabul rayonları ve Mingçeçevir, Şirvan, Elibayramlı ve Yevlah (Harita 2) gelişmektedir.⁸

7 Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, *Aran İqtisadi Rayonunun Pasportu* (Bakü: İqtisadi İslahatlar Elmi-Tedqiqat İnstitutu, 2011), 6.

8 Mehriban Esgerova, Esedulla Abdullayev, *Siyasi ve İqtisadi Coğrafiya*, (Bakü: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2018).

Harita 2: Aran (Kür-Araz) Bölgesi İçerisinde Yer Alan Şehirler

Aran ekonomik bölgesi ülkede kapladığı saha bakımından ilk sırada yer alırken, ülke ekonomisinde sanayi faaliyetleri açısından taşıdığı önem itibarıyla Abşeron ve Gence-Kazah bölgesinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.⁹ Bu nedenle tarım ve sanayi faaliyetleri açısından ülke için son derece önemli ekonomik koşullar sağlamaktadır.

Bölgenin topografik açıdan; kuzeyde, ovalık sahadan dağlara geçilen eğimli ovalarda ve akarsuların getirdiği malzemelerin bulunduğu dağ eteklerinde¹⁰ yer alması sahaya güçlü avantajlar kazandırmaktadır. Bu bölge ayrıca önemli ulaşım güzergâhlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Tüm bu olumlu unsurlar da yoğun nüfuslu bir saha olmasını ve üretici güçlerin farklı ekonomik faaliyetlerin bu bölgede uzmanlaşmasını sağlamıştır.¹¹ Örneğin bölgedeki Mingeçevir barajı ile enerji üretiminde uzmanlaşma sağlanmış ve sonrasında bu durum sanayi ile desteklenerek imalat sanayinin gelişimine zemin hazırlamıştır.

9 Memmed Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafiyası* (Bakü: Nergiz Neşriyyatı, 2007), 100-102.

10 Z. N. Eminov, *Azerbaycan'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafiyası* (Bakü: Azerbaycan E.A. H. Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu, 2000), 177.

11 Cümşüd Abbasov, *Azerbaycan Respublikasının İktisadi ve Sosial Coğrafiyası*. (Bakü: Bakı Devlet Universiteti, 2005), 132.

1. AMAÇ ve YÖNTEM

Bu çalışmada *Kura ve Aras Nehirlerinin* Azerbaycan açısından taşıdığı önem Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi özelinde jeoekonomi açısından ele alınmaya çalışılmaktadır. Kura ve Aras Nehirlerinin ekonomik faaliyetlere etkisi, bu faaliyetlerin bulunduğu coğrafyadaki dağılımları ile zaman içerisinde uğradıkları değişimler ayrıntılı ele alınmıştır.

Söz konusu alan ve beşerî unsurların bölgedeki siyasi değişimlerden de etkilendiği tespit edilmiş olup Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ülkenin ekonomik coğrafyasında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bağımsızlık sonrasında özellikle de çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi yeniden şekillenen ve değişime uğrayan en önemli bölgelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de çalışmamızda Kura ve Aras nehirlerinin beslediği Aran (Kür-Araz) bölgesindeki Tarım, Sanayi, Ulaşım, Enerji faaliyetleri bağımsızlık öncesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminden sıkça bahsedilmekte ardından da günümüz koşullarıyla coğrafi bakış açısıyla ele alınarak jeoekonomi kritiği ile tamamlanmaktadır.

Azerbaycan ile her ne kadar ortak dil, din ve geçmişe sahip olsak da ülkemizden araştırmacıların birebir sahada çok az sayıda çalışmanın yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu eksikliğin bir nebze giderilmesi için öncelikle bu konuda bir yüksek lisans tezi yapmanın yerinde olacağı kararı verilmiş ve sonrasında bir bölümünden söz konusu bu çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışma, ilk önce yerinde gözlem ve saha çalışmalarıyla gerçekleştirilmiş¹² sonrasında Kiril alfabesiyle yazılmış eski arşiv kitapların çözümlenmesiyle birlikte birçok zengin kaynağı içerisinde barındıran detaylı bir literatür taraması ile neticelendirilmiştir. Araştırmadaki nicel ve nitel verileri elde etmek amacıyla Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, Azerbaycan Milli Kütüphanesi, Ekoloji ve Doğal Servetler Bakanlığı gibi birçok devlet kurum ve kuruluşunun kaynaklarından yararlanılmıştır.

2. BULGULAR

Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi tarım, sanayi, ulaşım, enerji, siyasi ve tarihi gibi birçok açıdan Azerbaycan için önemli bir bölge özelliği taşımaktadır. Azerbaycan'ın toplam topraklarının yüzde 24,8'sini (toplam sahası 21,452 bin km²) nüfusunun ise %20'sini¹³ meydana getiren bu bölgede Kura ve Aras nehirlerinin varlığının kuşkusuz sahaya değer kattığı ve katmaya devam edeceği aşikârdır. Söz konusu bu çalışma ile bölgenin önemini vurgulamak ve bunu da bir düzen içerisinde yapmak adına Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesi 5 alt başlık (1. Tarihi, kültürel, siyasal özellikleri, 2. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri, 3. Sanayi ve enerji faaliyetleri, 4. Ulaşım faaliyetleri, 5. Su kaynakları) halinde incelenip *jeoekonomik açıdan* bölge ve şehirlerin önemi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

12 Öğrenci, Şubat-Nisan 2020 tarihleri arasında Mevlâna Değişim Programı kapsamında Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi'nde bulunmuştur. Bu esnada tez danışmanı ile birlikte saha çalışmasını temellendirerek söz konusu tarihler aralığında saha çalışmasını tamamlamıştır.

13 "Aran iqtisadi coğrafi rayonu", Azerbaycan Coğrafiya Cemiyyeti, erişim 16 Şubat 2021.

2.1. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Tarihi, Kültürel ve Siyasi Açından Önemi

Yerleşik yaşamın bir göstergesi olan tarımın bu sahada yapıldığının ve insanlığa sahne olduğunun görülmesiyle birlikte bölge daha da önem kazanmış ve elde tutulması için burada yaşayan toplumlar ellerinden geleni yapmışlardır. “Bu sahanın insan yaşamına uygun koşullar sergilediği ve geçmişten beri tarımının yaygın olduğu yapılan arkeolojik kalıntılarla da ortaya çıkarılmıştır. Sahadan elde edilen bulgular neticesinde, tarihi açıdan oldukça geçmişe dayanan buğday ve arpa tohumları ile bölgenin eski bir yerleşim alanı olduğu ortaya konulmuştur.¹⁴ Bölgedeki Kura ve Aras nehirleri arasındaki sahada 971-1065 yılları arasında hayat bulan emirliğin (Gence Emirliği/Arran-Nahçıvan-Gence Emirliği) elverişli siyasi ve coğrafi konumunu kullanarak, zamanla gelişme göstererek büyüdüğü ve bölgede lider konuma geldiği bilinmektedir.¹⁵

Küçük Kafkasya’nın güneydoğu eteklerindeki yerleşim alanları (Günümüzde Aran Bölgesi içinde kalmakta) hakkında ise Erken Tunç Çağı arkeolojik anıtlarına ulaşılabilmekte, bulgularda ağırlıklı olarak Aran (Kür-Araz) kültürüne ait ve tarımla uğraşan kabilelerin yerleşim yeri izleri görülmektedir.¹⁶ Bu yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda aktif ekonomik faaliyetin ve zanaatkârlığın geliştiği görülmekle birlikte iki önemli nehrin nüfusun tatlı su ihtiyacını karşılayarak bölgenin çekici faktörlerinden ilkinin oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda geçmiş dönemlerde pirinç yetiştiriciliğinin kasabaların çevresinde yoğun bir şekilde gelişmiş olmasının ve pirincin büyük miktarda sulamaya ihtiyaç duymasının; insanları Kura ve Aras nehirlerine bağımlı kıldığı bilinmektedir.¹⁷ Bu nedenle de Kura ve Aras nehirlerinin çevresinin, geçmişten günümüze nüfusun, yerleşmenin ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı sahalarından biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Çeşitli araştırmalar neticesinde sadece bölgede değil söz konusu bölgeye yakın Nahçıvan’daki Kültepe abidelerindeki çeşitli kalıntıların bile ilk tunç devri medeniyeti olan Aran (Kür-Araz) medeniyeti hakkında bilgiler içerdiği anlaşılmıştır. Aslında bölgede ve Azerbaycan genelinde altı bin yıl öncesine dayanan yerel ölçekte metalürji ve metalleştirme sanatının ortaya çıkmaya ve yayılmaya başladığını söylemek mümkündür. Bölgedeki önemli şehirlerden biri olan Sabirabad’da yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan metal malzemelerin kimyasal analizinde iki farklı maddenin kullanıldığı görülmüştür.¹⁸ Aran (Kür-Araz) medeniyeti sonrasında aynı kültürel kökene sahip kabilelerin birleşerek Midiya, Manna, Atropatena, Albaniya gibi devletleri meydana getirdikleri de bilinmektedir.¹⁹

14 Naile Velixanlı, *Azerbaycan Tarihi III-XIII Esrin I Rübü*, (Bakü: Elm, 2007), 163.

15 Vaqif Piriye, *Azerbaycan Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*. (Bakü: Müellim Neşriyyatı, 2006), 27.

16 İrade, Avşarova, Qenire Pirquliyeva. *Qafqaz Arxeologiyası*. (Bakü: Azərbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi, 2010), 64.

17 Q. Cebiyev, F. Xelilli, *Medieval AGSU town Historical-archaeological research II Volume*, (Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2010), 39.

18 Q. Cebiyev, F. Xelilli, *Medieval AGSU town Historical-archaeological research III Volume*, (Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2011), 110.

19 Yusif Seferov, *Qedim Azərbaycan: Ne Bilirik* (Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1989), 13; Qüdrət İsmayilov, *Quruçay ve Köndelençay Vadisinde Qedim Medeniyyət İzleri* (Bakü: Elm Neşriyyatı, 1981), 14; Cəfərqulu Rüstəmov, *Qobustan Dünyası* (Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994), 39.

Aran (tarihi kaynaklarda eski tarihçilerin bir dönemler buraya Albania, Arap tarihçilerin ise Aran adını verdiği dile getirilmekte) esas olarak Kuzey Azerbaycan'ın toprakları içerisinde yer almaktadır. Aran bölgesi kuzeydoğudan Derbent'e, batıdan Tiflis'e, güney ve güneybatıdan Kura Nehri'ne kadar bir saha olarak bilinmektedir. Daha sonraki zamanlarda Aran'dan Şirvan ile Güney Azerbaycan arasında, yani Kura ve Aras nehirleri arasında yer alan bir vilayet olarak bahsedilmiştir. Bu bölgenin başkenti Araplardan önce "Kebele" ardından ise "Berde" olarak değiştirilmiştir. M. Dirr adlı araştırmacıya göre ise Zendarest kitaplarında Zerdüşť müritlerin bulunduğu ilk memleket olarak Şirvan gösterilmektedir. Özellikle bu müritler bu bölgeden çıkıp dünyanın dört bir yanına yayılınca, Aryanların (bölgede yaşayan bir topluluk) her bulundukları yerde Kura ile Aras kelimelerine rastlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla burasının bütün Aryan ırkının anavatan olduğu düşünülmektedir.²⁰

Tarihsel olarak zamanla bugünkü Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesini de içerisine alan sahaya Azerbaycan devleti sahip olmuştur. Su kaynaklarının nispeten zayıf olduğu ülkede su probleminin dağlık kesimlerde fazla hissedilmemesine rağmen ovalık ve alçak sahalarda geçmişten günümüze değin bazı sorunlar yarattığı görülmektedir. Bu nedenle ülkede su kaynaklarından verimli faydalanmak son derece önemlidir. Özellikle son yıllarda Hazar denizi suyunun arıtılması, yeraltı suları kullanımı, sulama kanalları yapımı ve yollarla su problemi halledilmeye çalışılsa da tüm dünyanın ortak problemi olan su kaynaklarının azalması Azerbaycan'ın da önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır.

Su kaynakları Azerbaycan'ın *siyasi* olarak güvenliği açısından da önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın en önemli iki akarsuyu olan ve Aran (Kür-Araz) ekonomik bölgesinin sınırlarını meydana getiren Aras ve Kura nehirleri kaynağını dışarıdan almaktadır. Bu yüzden yalnızca ekonomik değil siyasi olarak da ülke güvenliği ve de jeoekonomik bakımdan önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın su kaynaklarının yalnızca %32'sinin ülke içinden tedarik edildiği düşünülürse bu durum daha da anlam kazanmaktadır. Azerbaycan su kaynakları 32,3 milyar metreküptür, bunun 10,3 milyar metreküpünün kaynağı ülke içerisinde yer almakta; 22,0 milyar metreküpü ise komşu bölgelerden gelmektedir. Diğer Kafkas ülkeleri ile karşılaştırıldığında Azerbaycan'ın en az su kaynağına sahip ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Örnekle komşu ülkelerle mevcut durum karşılaştırılacak olursa; Azerbaycan suyunun %32'sinin öz kaynağı ülke içerisinde yer alırken, bu oran Ermenistan'da %82 ve Gürcistan %85'i bulmaktadır.²¹ Tüm bu hususlar doğrultusunda ülkenin en önemli iki nehrine sahip bu bölgesinin siyasi açıdan önemi görülebilecektir. Ayrıca Aras ve Kura nehirlerinin denize dökülmeden önce birbirlerine ulaşıp güçlü bir akıntı oluşturması nedeniyle nehrin denize ulaştığı yerde akarsuyun tatlı suyu ile Hazar denizinin tuzlu suyu arasında küçük bir yarımada meydana gelmektedir. Düşmanın yalnız denizyoluyla bu yarımada ulaşabilmesi nedeniyle bu merkezin aynı zamanda Rusların

20 Cihangir Zeyneloğlu, *Şirvanşahlar Yurdu* (İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1931), 28.

21 F. M. Jafarov, "Status and Problems of Water Resources in Azerbaijan", *Risk Assessment as a Tool for Water Resources Decision-Making in Central Asia*, C. M. Teaf, B. K. Yessekin, & M. K. Khankhasayev (Brussels: Kluwer Academic Publishers, 2004), 257-261.

bir dönemler en önemli üslerinden biri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Heşterhan'a gelen yük ve özellikle buğday yüklü gemiler burada demir salıp, yüklerini boşalttığı için burası bütün ticareti denetlemek adına bir fırsat olarak da görülmüştür.²² Bölgedeki bazı ekonomik faaliyetler kültürel bir önem de taşımakta ve geleneksel olarak yürütülmektedir. Örneğin, Balıkçılık bu faaliyetlerin başında gelmektedir. Kura ve Aras nehirlerinden tutulan balıklar geçmişten beri bölgeye ekonomik ve siyasi olarak üstünlük kazandırmış ve yıllar boyu sürdürülerek adeta kültürel bir faaliyet halini de almıştır. Kura ve Aras nehirleri ile sınır olan hemen hemen bütün hanlıkların balıkçılık ve diğer ekonomik faaliyetler ile ilgilendiği görülmektedir. Burada yaşayan hanlık ve devletlerin Kura ve Aras nehirlerinin zengin varlıklarından her türlü faydalandığı tarihi, siyasi ve kültürel açıdan ayrımının çok zor olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri Açısından Önemi

Azerbaycan'da tarım faaliyetleri ekonomik açıdan, petrol sanayisinden sonra ikinci önemli sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke topraklarının yarısına yakını tarıma elverişli olmakla birlikte nüfusun da büyük kısmı tarımla uğraşmaya devam etmektedir. Kura ve Aras havzalarının ziraat için gerekli olan coğrafi koşullara sahip olması nedeniyle *Kür çökekli*inin Azerbaycan'ın önemli tarımsal sahalarından biri olduğu görülmektedir. Büyük Kafkas ve Küçük Kafkas dağlarının arasında yer almakta olan bu bölgenin Hazar denizine doğru genişleyen kesimi ise Aran (Kür-Araz) ovalığını oluşturmaktadır.²³ Aran (Kür-Araz) ovalığının orta kesimlerinde tortul malzeme çeşitlenmeye imkân bulamamakta; dağ çaylarının güçlü akımı ve Büyük Kafkas'ın güney yamacının yoğun yıkanması nedeniyle karasal tortullar dağ eteğinde yığılmaktadır.²⁴ Bu durum dağ eteklerinde tarım için gerekli olan verimli toprakların meydana gelmesini sağlamaktadır. Bölge iklim olarak esasen yarı kurak bir iklime sahip olup bol güneş ışığı seven ve özellikle yaz sıcaklığı isteyen bitkilerin pamuk, üzüm, tahıllar, çeşitli bahçe meyve ve sebzelerinin gelişimine imkân tanımaktadır.²⁵ Ancak kurak geçen yaz aylarının ardından tarımsal üretimde sulama oldukça önem taşımaktadır. Söz konusu ovalarda kış aylarının nispeten ılıman ve yağışlı geçmesi nedeniyle kışlık hububat ekiminin de geleneksel olarak yıllardan beri yapıldığı bilinmektedir. Bölgenin tarımsal geçmişinin çok eskilere dayandığının bir diğer göstergesi sulama kanallarıdır. Özellikle geçmişte sulama sistemlerinin iyi olması sayesinde Kura nehri kenarındaki topraklardan verimli bitkiler ve bağ-bahçe mahsulü alınmakta, geniş topraklar içerisinde üzüm bağları ve dut ağaçları dikilmekteydi. Dut ağacının dikilmesinin bölgedeki ipekböcekçiliğinin ve de dokumacılık sanatının ilerlemesini de sağladığı görülmektedir.²⁶

Kura ve Aras nehirlerinin su kaynakları sayesinde önemli alüvyal kökenli ovaların meydana

22 Emine Pakrevan, *Abbas Mirze ve Azerbaycan* (Bakü: Qanun, 2010), 87.

23 M. A. Müseyibov, *Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafyası* (Bakü: Maarif Neşriyyatı, 1998), 10-11.

24 S. S. Semedov, P. E. Memmedova, *Geomorfologiya ve Dördüncü Dövr Çöküntülerinin Geologiyası. Ali Mektepler Üçün Derslik*. (Bakü: Tehsil, 2011) 10-11.

25 Tapdik Hesenov, & Yegane Kerimli, *Rayon ve Şehirlerin Planlaşdırılması* (Bakü: Kooperasiya Neşriyyatı, 2014).

26 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX Esrlerde*. (Bakü: Şerq Qerb, 2007), 78.

geldiği²⁷ ve bu ovalık alanların kenar kesimlerinde ormanların yetişme imkânı bulduğu da görülmektedir. Bu ormanlar sayesinde hem havanın nemi korunabilmekte hem de rüzgâr engellenerek erozyon azaltılabilmektedir. Böylece toprağın eski haline getirilip verimliliğinin arttırılması için çok uzun uğraşlar gerekmemekte bu durum tarım alanlarına oldukça fayda sağlamaktadır. Bölgede tarımın gelişmesine katkı sağlayan bir diğer etkenin ise yürütülen vergi sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Vergi miktarının doğru tespiti ve bazı dönemlerde vergi tavizlerinin tarımın canlanması için belirli koşulları yarattığı görülmektedir.

Kısacası mevcut bölgenin tarım yönü güçlü ve çeşitlidir. Üretilen birçok tarımsal ürün bulunmasına rağmen özellikle günümüzde pamuk, tütün, şekerpancarı, yonca, çeşitli tahıllar oldukça önem taşımakta ve geniş sahalarda yetiştirilmektedir. Azerbaycan’da üretilen pamuğun yarısından fazlasını bu bölge tek başına karşılamaktadır. Meyve, sebze, tahıl gibi tarım ürünleri ise geleneksel olarak geçmişten beri önem kazanmış ve üretimi sürdürülen ürünlerdir.

Siyasi değişim sonrasında bölge içerisinde ürünlerin üretim ve tüketim oranlarındaki değişimi en güzel görebileceğimiz ürünler ise Pamuk, Şeker Pancarı ve Meyve Sebzedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde dokuma sanayinin hammaddesi olması nedeniyle **pamuğun** geniş alanlarda ekildiği ve hatta bu bitkinin yayılış sahasının genişletilerek adeta bir mono kültür bitkisi haline getirildiği bilinmektedir.²⁸ Günümüz Azerbaycan topraklarındaki en önemli yetişme sahası olarak da Kura ve Aras ovaları ayrı bir önem taşımaktaydı. “Pamuğun esas kısmı Saatlı, Berde, Sabirabad, Ağcabedi, Beyleqan, Bilesuvar ve İmişli rayonlarında toplanmaktaydı”.²⁹ Ancak bu bitkinin geleneksel olarak üretilen bazı tarım ürünlerinin önüne geçmesi halkı rahatsız etmiş nitekim Sovyet döneminin sona ermesinden sonra pamuk üretimi bilinçli olarak hem halk hem de devlet yönetimi tarafından azaltılmıştır. Pamuk üretiminin azalmasının dokuma sanayiye de dolaylı yoldan etkilediği görülmektedir. Dokuma sanayinin gittikçe azaldığı ülkede tekstil üretiminin azaldığı dolayısıyla dışarıdan ihraç edildiği bu nedenle giyim-kuşam ürünlerinin nispeten pahalı olduğu görülmektedir. Fayda zarar maliyet hesaplaması yapıldığında pamuk üretiminin çevreye verdiği zararın dünyada en iyi gözlemlendiği örnek sahalara yakınlığı (Orta Asya) bu kararlarında doğruluk paylarının yüksek olduğunun en güzel göstergesidir.

Ülkede üretim ve tüketim dengesi açısından öneme sahip ve de yayılış sahası mekânda oldukça değişim gösteren diğer bir tarımsal üründe **şeker pancarı**dır. Azerbaycan’da Sovyet rejimi öncesinde şeker pancarı ziraatının önemli miktarlarda (1930-1970 yıllarda) yapıldığı bilinmektedir. Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından yapılan politika değişiklikleri sonrasında birliğin şekerpancarı ihtiyacı Ukrayna tarafından karşılanınca

27 Mustafa Utlı, Redvan Ghasemlounia, “Flood Prioritization Watersheds of the Aras River, Based on Geomorphometric Properties: Case Study İğdir Province” *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 2021 6, 21-40. DOI: 10.46453/jader.781152.

28 Sedaqet Ahmedova, *Azerbaycan İktisadiyyatı- Feminden Bakalavr Hazırlığı Üçün* (Bakü: Bakı Dövlət Universiteti, 2015).

29 Zakir Eminov, *Coğrafiya* (Bakü: Çırağ Neşriyyatı, 2005), 621.

Azerbaycan'daki şekerpancarı üretimi bilinçli olarak azaltılmıştır. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın tarım politikaları sonrasında Aran ekonomik bölgesi içinde yer alan Beylegan, Sabirabad, İmişli ve Salyan yörelerinde şeker pancarı tekrar üretilmeye başlanmıştır.

Şeker pancarı üretimini tekrar artırma yoluna giden Azerbaycan'da toplam üretim tekrar artmış ancak verimlilik geri planda kalmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'da 2000'li yıllarda yaklaşık 50.000-60.000 ton şekerpancarı üretilmesine rağmen şekerpancarının henüz sanayide tam olarak işlenememesi nedeniyle verimli bir üretimden söz etmek mümkün değildir. Pancar özellikle Bileşuvar'dan İran'ın Erdebil şehrine gönderilmekte, İran'da işlenip tekrar ülkeye getirilmektedir.³⁰ Bu durum karlı olmadığından ülkedeki sanayi tesislerinde şekerpancarı üretimine ilişkin faaliyetlerde artış yaşanmıştır.

Ekonomik bölge içerisinde öneme sahip bir diğer faaliyet **Meyve-Sebze** üretimidir. Bölge içerisinde yer alan Şirvan rayonu bazı bitkilerin doğal yaşam alanı olması ve daha sonrasında bunların ülke içerisindeki diğer bölgelerde yetiştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Aslında Guba-Haçmaz bölgesi, Azerbaycan meyve ve sebze üretiminin ana kaynağı iken, Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinin Göyçay bölgesi hem yabani hem de ekili nar ve benzeri ürün yetiştirme alanlarının ana kaynağıdır. Ayrıca doğal arazide narın Kura Nehrinin, Yevlah bölgesinden başlayıp Ağdaş şehrine kadar geniş alanlarda kitlesel olarak yayıldığı da bilinmektedir.³¹ Bu bölgede narın yayılışının yaygın olması neticesinde ülkenin diğer sahalarına tohum ve fidan sağlanabilmiş böylece bölge meyvede özellikle de nar üretiminde üstünlük kazanmıştır.

Ekonomik bölge içerisinde öneme sahip bir diğer faaliyet ise **hayvancılıktır**. Hayvancılık yapılan sahalarda en önemli ihtiyaçlardan biri de hayvan yemidir. Hayvanın et ve süt üretiminin verimliliğine etki eden bu besin özellikle ülke içinde üretildiğinde ekonomik olarak katkı sağlarken dışarıdan satın alınması hayvancılığın verimliliğini sektöre uğratmaktadır. Yem çeşitleri farklı olmakla birlikte yeşil yem hem doyuruculuğu hem de üretiminin nispeten kolay ve ucuz olması nedeniyle tercih sebebidir. Hayvan besisi olarak kullanılan yonca bitkisinin diğer bölgelerde yılda 3-4 defa ekilip biçilirken Aran (Kür-Araz) bölgesinde coğrafi şartların uygunluğuna bağlı olarak yılda 5-6 defa bazı yıllarda daha da fazla ekilip biçildiği görülmektedir. Bölge yalnızca yonca değil önemli doyurucu bir yem bitkisi olan mısır üretiminde de son derece önemlidir. Kura-Aras havzasının elverişli toprak ve iklim şartlarında yalnız yaz aylarında değil sonbaharda da mısır yetiştirmek mümkündür. Dünyada taneli (daneli- denli) yemlik bitkiler açısından buğdaydan sonra ikinci sırada yer alan mısır, bölge içerisinde özellikle dağ eteği ovalarında hatta bazı dağlık kesimlerde sulanan veyahut sulanmayan sahalarda yetişme imkânı bulmaktadır.³² Söz konusu bölgenin **hayvan kaynakları** arasında balık, kürk

30 Osman Nuri Aras, *Azerbaycan Ekonomisi Makroekonomik ve Sektörel Analiz* (Bakü : Qafkaz Üniversitesi, 2003), 85.

31 Q. M. Memmedov, “ Kürdemirin Kür Çayı Arazisindeki Geniş Miqyaslı Yabani Narın Tedqiqi”, *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 94.

32 A. M., Adıgözelov, S. G. Abbasquliyeva, “Heyvanların Yaşıl Yemlerle Yemlendirilmesinin Semereliliyi”, *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 64-65.

hayvanları ve küçükbaş, büyükbaş gibi etinden ve sütünden yararlanılan hayvanlar ve çeşitli kuş popülasyonları bulunduğu bilinmektedir. Hayvan kaynakları arasında av çiftliklerinde yaşayan ve endüstriyel ve tıbbi amaçlarla beslenen hayvan türlerinden tedavi sülükleri de yer almaktadır. Akarsu havzalarında kuş, yaban domuzu, dağ keçisi, geyik, karaca ve keklük avlanmaktadır.³³

Bölgenin hayvan kaynakları arasında balığın oldukça önem taşıdığı görülmektedir. Balığın yiyecek olarak tüketilmesi esnasında mevsimler önem taşımaktadır. Taze balık avlanamadığı veya balık avlamanın zor olduğu dönemlerde ise kuru balık “cırım” Azerbaycan yemek kültüründe yerini almıştır. Balık havyarının da kimi zaman yedek gıda olarak tüketildiği bilinmektedir. Kurutulmuş balık günümüzde market raflarında da yerini bulmuş böylece ekonomik niteliğini de geniş ölçüde kazanmıştır. Sonuç olarak bağımsızlık yıllarında direk olarak gıda tüketim ve arz dengesi ile planlanan bu ürün ve hususların günümüzde ekonomik gelişmişlik ile beraber daha da çeşitlendirildiği ve zenginleştirildiği görülmektedir. Ancak Sovyet rejiminin dağılmasının ardından Azerbaycan’ın yine tarımsal kaynaklarda yaptığı gibi dışa bağımlılığı azaltmak adına tahıl ve hayvansal üretimi önemseydi ve üretimini arttırmak için yeni tarım alanları açtığı, politikalar geliştirdiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Sovyet döneminde buradaki tarımsal ve hayvansal üretim alanlarında fazla miktarda yer alan şaraplık üzüm bağlarının bir kısmı buğday/mısır/yemlik diğer ürün tarlalarına çevrilerek hem tarımsal hem de hayvansal olarak dışa bağımlılığın azaltılmaya çalışıldığı ve insan yaşamı için daha önemli görülen ürünlere yönlendirildiği görülmektedir.

Bu bölümde aslında sadece bir tür ya da türler anlatılmak istenmemektedir. Bir ülkenin kendine yetebilmesi her tür ekonomik faaliyet türünde önemlidir. Ancak tarımsal kaynaklar açısından dışa bağımlı olmayan bir ülkenin bölgesel ve küresel açıdan dış politik adımlarını daha rahat attığı ve atacağı bilinen bir gerçekliktir. Azerbaycan’da da Sovyet döneminde Rusların sadece kendi çıkarları doğrultusunda tarımsal üretim yaptıklarını gözlemlemek çok da zor değildir. Ancak bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından ilk atılan adımların tarımsal politikaya yönelik olması, şimdilerde dönüşü pozitif yönde alınan doğru kararlar olduğu görülmektedir.

2.3. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Sanayi ve Enerji Faaliyetleri Açısından Önemi

Yapılan araştırmalar neticesinde ülke genelinde sanayi alanında gelişme gösteren ya da gelişme potansiyeli olan 60 şehirden 15’inin Aran (Kür-Araz) bölgesi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu şehirlerden özellikle Mingeçevir, Şirvan, Salyan, Yevlah, Göyçay gibi sanayi kavşağı olarak nitelendirilen 5 adet şehrin Aran (Kür-Araz) iktisadi rayonunda bulunması,

33 Azerbaijan National Academy of Science, *Country Study on Biodiversity of the Republic of Azerbaijan First National Report to the Convention on Biological Diversity* (Bakü: United Nations Development Programme, 2004), 31-44.

bölgenin önemini arttırmaktadır³⁴ Bu şehirlerin yanı sıra Eli Bayramlı'nın da enerji açısından ön plana çıkması nedeniyle 6 şehir ayrıntılı olarak bu bölümde ele alınmaya çalışılacaktır.

Mingeçevir şehrinde ilk Tunç Çağı'ndan (MÖ III. binyıl) başlayarak Orta Çağ'a (XVI-XVII yüzyıllar) kadar tarihsel dönemlere ait site ve mezarlardan elde edilen 40.000'den fazla kalıntı neticesinde aslında şehrin yalnızca günümüzde değil geçmiş dönemlerde de oldukça önemli bir şehir olduğu görülmektedir.³⁵ Şehrin uygun coğrafi koşulları uzun dönem yerleşmelere ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Sanayileşmenin ilk etabında şehirde tarım makineleri üretimi yapan bir işletme, pamuklu dokuma fabrikası, kablo fabrikası ve birkaç elektronik fabrikası, birkaç kültürel kurum olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda ulaşım hatlarının tam ortasında yer almasından kaynaklı olarak kavşak olma özelliği taşıyan bu şehirde *Bakü-Tiflis, Elet-Çulfa* ve *Bakü-Astara* demiryolu hatları olmak üzere üç demiryolu hattının ve karayollarının geçmesi şehre avantaj kazandırmıştır.³⁶

Mingeçevir'in, su kaynakları açısından zengin olması (Kura Nehri ve Mingeçevir Baraj Gölü) günümüzde enerji, sanayi, tarım faaliyetleri açısından gelişmesinde önemli bir etmen olmuştur. Özellikle 1953 yılında yapımı tamamlanan Mingeçevir Hidroelektrik Santrali sonrasında Işıklar Şehri olarak da adlandırılmış ve enerjinin kolay elde edilebilmesi burada aynı zamanda elektronik, alüminyum ve bakır fabrikalarının yerleşmesini sağlamıştır.

Kentin toplam yüzölçümünün %40'ı, yani yaklaşık 52 km² yerleşim alanları altında ve endüstriyel amaçlarla geliştirilmiştir. Yol manzaraları, kentsel altyapının oluşumunda ve bağlantısında en önemli faktörlerden biridir.³⁷ Hem doğal hem de antropojenik manzaraların iç içe geçtiği Mingeçevir şehri, Bakü, Gence ve Sumgayıt'tan sonra ülkede ekonomik güç açısından en önemli dördüncü şehridir. Şehrin bu denli önem kazanmasında enerjinin nispeten kolay elde edilip sanayiye entegre edilmesinin önemi büyüktür. Şehirde 2015 yılında kurulan "Mingeçevir Senaye Parkı" içerisinde çeşitli sahalarda sanayi üretimini geliştirmek amaçlanmıştır. Bu sanayi tesisleri Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerde uzmanlaşma sağlayabilmesi açısından son derece önem taşımaktadır.³⁸ Bölgede pamuk, deri gibi bitkisel ve hayvansal hammadde kaynaklarının yer alması ve bunları üretebilecek enerjinin nispeten kolay elde edilebilmesi neticesinde Mingeçevir şehri sanayi tesislerinin yer aldığı noktalardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

34 Könlü Talıbova, *Aran İktisadi Rayonunun Sosyal-İktisadi İnkişafı, Yaranan Ekoloji Problemler*. (Bakü: Magistr Dissertasiyası-Magistr Merkezi, 2015) 21.

35 Seferov, *Qedim Azərbaycan*, 12-13.

36 H. Eliyev, *Azerbaycan SSR İktisadi Coğrafiyası* (Bakü: Azərbaycan Dövlət-Tedris Pedagoji Edebiyyatı Nəşriyyatı, 1965), 78-80.

37 X. D. Dadaşova, "Şəhər Landşaftlarının İnkişaf Dinamikası Modelleri (Gence və Mingeçevir Şəhərlərinin Timsalında)", *Azerbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti*, 2018, 37.

38 T.N Eliyev, B.V. İsmayilov, *Aran İqtisadi Rayonunda Sahibkarlıq Fealiyyətinin Təşkili- Reallıqlar və İnnovativ İnkişaf* (Bakü: Elm və Bilik, 2018), 42.

Şekil 1: Mingeçevir Barajı, Kura Nehri, Mingeçevir ve Yevlah Şehirlerinin Google Earth Uydu Görüntüsü

Mingeçevir barajı enerji, sulama vs. gibi çeşitli amaçlarla inşa edilen ülke içerisinde son derece öneme sahip bir baraj özelliği göstermektedir. Mingeçevir'in en önemli üretim güçlerinden birini elektrik enerjisi meydana getirmektedir. Bölgedeki iki elektrik istasyonundan elde edilen enerji ülke ihtiyacının yaklaşık %60'ını karşılamaktadır.³⁹ Bu nedenle de sahanın elektrik enerjisinde gelişme ve uzmanlaşma sağladığı görülmektedir. Mingeçevir barajının inşa nedenlerinden biri de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde kolektif tarımın ve çiftliklerin kar elde etmesini sağlamaktır. Özellikle pamuk, tütün, keten tohumu gibi bitkilerde daha fazla sulama dolayısıyla kar elde edebilmek esastır.⁴⁰ Sulamanın bu barajlar ile sağlanması sonrasındaki diğer adım ise köylülerdir. Bir köylü, sovhozunun ya da kolhozunun zenginleşmesi ile kendisinin de zenginleşeceğini bilmektedir. Bu durum bütün Sovyetler için genel bir kural niteliğindedir. Burada herkes çalışması ölçüsünde kazançtan pay alır, çalışma

39 Eliyev, İsmayılov, *Aran İqtisadi Rayonunda*, 28-29.

40 M. Philips Price, "Soviet Azerbaijan", *Journal of The Royal Central Asian Society*, 2011, 193. DOI: 10.1080/03068374608731213.

dışında bir iş çevirme ile zengin olma ihtimali hiç kimse için yoktur.⁴¹ Halkın yoğun çalışması ve su kaynağının da sağlanması neticesinde bölgede üretimde büyük verimlilik sağlanmış ve şehir hızla gelişme göstermiştir.

Mingeçevir barajının yapılmasıyla tarımda, sanayide ve enerji üretiminde fayda sağlansa da balıkçılık açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Baraj ve su kanallarının yapımından sonra balıkçılık sınırlanan bir ekonomik faaliyet olmuştur. Baraj bendinin inşasıyla balıkların yumurtlamak için gittikleri yerlerin önü kesilmiştir. Bu yerler Kura nehrinin yukarı ve orta kesimleridir. Mingecavir'in inşasının bir sonucu olarak Kura ve Aras nehirlerindeki Mersin balıkları, barajları geçip yukarı üreme alanlarına ulaşamadıkları için ve nüfuslarında bir azalma meydana gelmiştir. Ayrıca bu tür beşeri müdahaleler sonucu, bazı istilacı balık türlerinde artış yaşanması, ekonomik ve doğal türler açısından öneme sahip bazı balık türlerinde azalmaya neden olmuştur.

Şirvan bölgedeki sanayi şehirlerinden biri olmakla birlikte Şirvanşahlar Devletinin başkenti olması sebebiyle tarihi ve kültürel açıdan da öneme sahiptir. Şehirde kurulmuş olan Şamahı Hanlığının düz ve ovalık kesimleri tarımsal üretim açısından oldukça avantajlı bir sahaydı. Şamahı Hanlığı döneminde bataklık arazilerde pirinç tarımı, diğer coğrafi şartların uygun olduğu kesimlerde buğday ve arpa gibi hububat ekimi de yapılmaktaydı. Azerbaycan'a gelmiş seyyahlar Şirvan'ı adeta bir "cennet" olarak tasvir etmişlerdir.⁴² Şirvan toprakları petrol, tuz, çeşitli metaller ve minareller açısından zengindir.⁴³ Günümüzde üzüm üretimine bağlı olarak şarap sanayisinin yer aldığı sahalardan biridir. Bu nedenle Şirvan'ın hem kültürel hem de ekonomik fonksiyonu ile ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Salyan şehri ise coğrafi konumu sayesinde önemli bir sanayi ve ulaşım şehri olarak ön plana çıkmaktadır. Makine, kimya ve gıda sanayi şehir açısından oldukça önem taşımaktadır. Şehir bulunduğu konumun avantajı ile "Güneyin Kapısı" olarak adlandırılmaktadır. Lenkeran, Astara ve İran'a gitmekte olan araçlar açısından kavşak noktadadır. Coğrafi mevki, üretim ve ulaşım olanakları göz önünde bulundurularak burada bir plastik fabrikası da kurulmuştur.⁴⁴ Sanayi ve ulaşım faaliyetleri ile ön plana çıkan Salyan'da tarımın da gelişmiş olduğu bilinmektedir. Birçok tarihi kaynakta Salyan'da sulamanın eskiden beri gelişmiş olduğu Kura nehri boyunca yer alan köylerden tarımsal alanları sulamak için çeşitli sulama kanalları yapıldığı ve nehir taşıtığında bu suyu sulama amaçlı kullanmak amacıyla göller yapıldığı bilinmektedir.

Yevlah şehri Azerbaycan'ın 50 yılda kurulup gelişme gösteren önemli şehirlerinden biridir. Şehrin sanayi merkezi haline gelmesinde elverişli doğal şartları ve ulaşım koşulları etkili

41 Melih Cevdet Anday, *Sovyet Rusya Azerbaycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965), 59.

42 Ağamalı Fezail, *XVIII Esrin II Yarısı, XIX Esrin Evvellerinde Quzey Azerbaycan Hanlıqlarında Sosial-İktisadi Münasibetler*. (Bakü: Azerbaycan Dövləti İktisad Universiteti, 2007), 67.

43 Sara Aşurbeyli, *Azerbaycan Dili ve Tarihi. Şirvanşahlar Dövləti VI-XVI Esrlər* (Bakü: Avrasiya Press, 2006) 23.

44 Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafiyası*, 102.

olmuştur. Şehir hem kuzey-güney hem de doğu-batı istikametinde demiryolu ve karayolu kavşağı konumundadır. Mingeçevir-Yevlah sanayi kavşağının büyük kısmı şehir içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Yevlah şehrinin elektrik ve su altyapısının sağlam olması da sanayinin gelişimine etki eden faktörlerden biri olmuştur. Geçmişte malarya hastalığı taşıyan şehir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde ıslah edilmiş ve birkaç makine, pamuk ve çörek fabrikası kurulmuştur. Ardından burada önemli sanayi tesislerinden yün fabrikası, pamuk temizleme işletmesi, tütün mayalama fabrikası, karışık yem fabrikası faaliyet göstermiştir.⁴⁵ Şehirde günümüzde gıda sanayi yaygın olarak yer almaktadır.

Göyçay Azerbaycan'ın en hızlı gelişen şehirlerinden biridir. Şehrin ilk etapta gelişiminde çeşitli sanayi faaliyetleri, kültürel ve idari fonksiyonunun etkisi olmuştur. Buradaki konyak, meyve suyu ve süt fabrikalarının ülkedeki önemli üretim tesislerinden olduğu bilinmektedir. Ardından nüfusu iş yerleri ile daha verimli temin etmek amacıyla dikiş fabrikası, iplik dokuma fabrikası kullanıma açılmıştır. Üretime bağlı olarak süt ve alkollü içecekler fabrikası da bulunmaktaydı.⁴⁶ Göyçay'ın gelişiminin hızlı bir seyir göstermesinde idari fonksiyonu ve eğitim kurumları da oldukça önemli etki etmiştir. Burası idari olarak öncelikle kaza merkezi iken sonraki dönemlerde rayon merkezi haline gelmiştir. Ayrıca şehirdeki ortaokulu ve meslek lisesi gibi eğitim kurumları da şehrin gelişim seyrine etkide bulunmuş ve şehre kültürel bir fonksiyon katmıştır. Şehir aynı zamanda maden kaynakları bakımından da zenginlik göstermektedir.

Eli Bayramlı da Mingeçevir gibi enerji şehridir. Enerji olanaklarından faydalanan şehirde suni deri, pamuk temizleme, yağ, beton-bina malzemeleri, ev aletleri, otomatik kontrol cihazları üretimi yapan sanayi tesisleri bulunmaktadır. Şehirde "Nere balığı" yetiştirmek adına kültür balıkçılığının da geliştirildiği görülmektedir.⁴⁷

Azerbaycan içerisindeki tüm büyükşehirlerde yer alan sanayi faaliyetleri ile su kaynakları arasında doğrudan ya da dolaylı yönlerden bir bağlantı olduğu açıkça görülmektedir. Aslında en güzel örneği, ülkenin kalbi olarak görülen Abşeron Yarımadası ve başkent Bakü'dür. Bakü'de yer alan sanayi ve tarım faaliyetleri için mutlak surette su kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu faaliyetler için Bakü'de yıllık olarak 900 milyon küpten fazla su kullanılmaktadır. Bu suyun esas kaynağını ise Kura nehrinin başlangıcında yer alan Sabirabad şehri yakınından (Küçük Taliş köyü) ve Kuba-Haçmaz bölgesinden geçen iki su kemerinin sağladığı bilinmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla Kür-Araz (Aran) bölgesi yalnızca kendi içerisindeki sanayi faaliyetleri açısından değil diğer önemli şehir ve bölgelerin sanayi faaliyetlerine de dolaylı yoldan etki ederek ön plana çıkmaktadır.

Aran (Kür-Araz) bölgesinde sanayi açısından gelişmiş olan şehirlerin Sovyet döneminde yapılan ilk sanayi inşa çalışmalarından olumlu yönde etkilendiği aşikârdır. Azerbaycan'ın

45 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

46 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

47 Qarakoyunlu, *Azerbaycan Coğrafyası*, 101

48 Tofiq Beherçi, & V. Z. Mehdiyeva, *Ekoloji-İqtisadi Rayonlaşmanın Sosail İqtisadi Aspektleri* (Bakü: Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti, 2016), 72.

günümüzdeki sanayi şehirlerinin, tüm dünyada olduğu gibi enerji sağlanması durumunda daha da hızlı gelişikleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Bu imkânlarla sahip şehirler hızla gelişmekle birlikte; Aran bölgesinin, ülkenin tam ortasında yer alması avantajı da kullanılmaktadır. Ülke içerisinde ani zenginleşme (Hollanda Sendromu) sonucunda gelişen Abşeron bölgesinden yola çıkılarak söz konusu bölgenin alternatifi olarak planlı geliştirme çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

2.4. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesinin Ulaşım Faaliyetleri Açısından Önemi

Azerbaycan'ın merkezi kesiminde yer alan Aran (Kür-Araz) bölgesi ana ulaşım hatları (demiryolları, karayolları) açısından da ülke için büyük öneme sahiptir. Ülkenin en önemli ekonomik şehirlerinden biri olan Bakü'ye giden ana hatlar dışında Gürcistan, İran ve Türkiye Cumhuriyetlerini birbirine bağlayan ulaşım yolları bu bölgenin topraklarında da yer almaktadır. Ayrıca Avrupa ve Asya kıtalarının önemli ulaşım güzergâhlarından birini meydana getiren ve 33 ülkeden geçen İpekyolu'nun bu bölgenin de arazisi üzerinden geçtiği bilinmektedir.⁴⁹ Bölgenin sadece karayolu ağı bakımından zengin imkânlarla sahip olduğu düşünülmemelidir. Ülkedeki nehirler de ulaşım açısından son derece öneme sahiptir. Nitekim bazı tarihi kaynaklarda seyyahlar Kura ve Aras nehirleri kıyısındaki birçok yerleşmeye yalnızca gemilerle gelinebildiğini, bölgede zengin balık, kaz, ördek vs. yer aldığını bunların satışının da gerçekleştirildiğini bu nedenle de halkın gelirinin iyi olduğundan bahsetmektedir.⁵⁰ On dokuzuncu yüzyıl ortalarından başlayarak gemiciliğin Kura nehrinde de hızla gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle de Kura nehrinde kullanmak amacıyla Nijni Novqorod şehrinde demirden hazırlanan ve 60 at gücünde motoru olan buhar gemisi sipariş edilmişti. "Knyaz Vorontsov" olarak adlandırılan bu geminin 1853 yılının başında Kura nehrine getirildiği ve Mingeçevir'e oradan ise Salyan'a kadar yüzdürüldüğü bilinmektedir.⁵¹ F. Soymonov adlı araştırmacının ise Hazar denizinde mal taşınması için elverişli olan gemi tipinin Nizabad limanına uygun olmaması nedeniyle Kura nehrinin ağız kısmında yeni bir ticaret limanı yapılmasını ve böylelikle Kura nehrinin hem Şirvan'ın hem de Gürcistan'ın ticaret noktasına çevrilmesini önerdiği bilinmektedir. Kura nehri aracılığıyla Hazar denizine ulaştırılan ticaret malları gemilerle Volga nehriyle Rusya'ya oradan ise Batı Avrupa pazarlarına çıkarılmaktaydı. Rus devletinin ise Kura nehrinin ağızında yer alacak limanı kademeli olarak Rusya'nın bütün doğu ülkeleri ile yaptığı ticaretin düğüm noktasına çevirme kararı aldığı bilinmektedir.⁵²

Çin ve Hindistan'dan ticaret yolu Orta Asya ve İran üzerinden Azerbaycan'a, Hazar kıyıları boyunca kuzeye ve Karadeniz kıyısına geçmekteydi. Kura nehri yoluyla ithal edilen mallar Karadeniz kıyılarına teslim edilmekteydi. Ayrıca kuzeyden Heşterhan üzerinden Kızıldorda

49 Talıbova, *Aran İqtisadi Rayonunun Sosial-İqtisadi İnkişafı*, 6.

50 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyleri Dövləti 1136-1225-ci illər* (Bakü: Şerk Gerb, 2007), 149.

51 T. Bünyadov, *Azerbaycan Etnoqrafiyası* (Bakü: Arxelogiya ve Etnoqrafiya İnstitutu, 2007), 326.

52 F. M. Eliyev, *XVIII Esrin Birinci Yarısında Azerbaycan'da Ticaret*. (Bakü: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1964), 60.

(Kazakistan) topraklarına ve Çin'e özel bir kervan yolu bulunmaktaydı. Aras nehri boyunca ise Ermenistan, Suriye (Şam) ve Mezopotamya'ya giden eski bir rota bulunmaktaydı. Bu eski rotanın uzun süre önemini koruduğu bilinmektedir.⁵³ Bu doğrultuda Kura nehri üzerinde ulaşımın gelişmesi, dolayısıyla da uluslararası ticarete olanak tanınmasıyla akarsu kenarında yeni şehirler ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Şehrin ulaşım fonksiyonu yerleşmeleri de etkileyerek aynı zamanda akarsu kenarındaki şehirlerde ticarete, sanayiye ve tarıma yön verebilmektedir.

Kürdemir ve **İmişli** şehirlerinin ise özellikle elverişli ulaşım fonksiyonlarının artısını kullanarak bölgesel merkez olarak ortaya çıktıkları bilinmektedir. Bu şehirlerin önemli nakliyat kavşağı (özellikle demiryolu) olması çevredeki rayonlar için (Ağsu, Şamahı, İsmayıllı) nakliyat-ulaşım fonksiyonunun yerine getirilmesine imkân vermiştir. Şehirde sanayi faaliyetlerinden ilk olarak şarap üreten müesseseler, asfalt ve çörek fabrikaları, endüstriyel tesis, ayakkabı üretimi yapılan atölyelerin bulunduğu⁵⁵ ve şehirlerin ulaşımı avantajları sayesinde ürettikleri ürünlerin satışını gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Aynı zamanda bağımsızlık sonrasında bu şehirlerde çeşitli eğitim kurumları ile ulaşım avantajının sağlanması için gerekli adımlar atılmıştır. Günümüzde Kürdemir ve İmişli şehrinin ulaşım ve sanayi fonksiyonlarının gelişmeye devam ettiği ve bölge içerisinde önemini koruduğu görülmektedir.

2.5. Aran (Kür-Araz) Ekonomik Bölgesi İçerisindeki Su ve Su Kaynaklarını Tehdit Eden Faktörler

Dünyada akarsu ve göllerin (yani tatlı su kaynaklarının) kirlenmesi problemi küresel ve bölgesel açıdan büyük bir sorun teşkil etmektedir. Aran bölgesindeki mevcut su kaynaklarında da kirlenme ve yoğun kullanım sonucunda geri dönülemez durumlara düşülmemesi için çok dikkatli olunması gerekmektedir. Bölgedeki su kaynaklarındaki kirliliğin yalnızca Azerbaycan kaynaklarından olduğunu düşünmek büyük bir yanlış olacaktır. Yayın içerisinde de değinildiği üzere ülkedeki mevcut akarsuların bir kısmının sınır aşan sular kapsamında olması ve uluslararası özelliğinin bulunmasından kaynaklı olarak bu tür sorunlara bölgesel kaynaklı demek daha doğru olacaktır. Örneğin, Ermenistan (350 milyon m³) ve Gürcistan (330 milyon m³) gibi diğer ülkelerden gelen ağır metaller, fenoller ve petrol atıkları gibi su kaynaklarını tehdit eden elementler su kaynakları açısından oldukça tehlikeli bir durum meydana getirmektedir. Ermeni güçlerin işgal ettiği Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan topraklarda ise çevreyle ilgili kontrollerin ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının yine az olduğu bilinmektedir. Ayrıca akarsuların Ermenistan'da kalan bölümünün madencilik faaliyetlerinden dolayı kirlenmesi ayrı bir uluslararası problemi meydana getirmektedir. İki ülke arasında yıllardır süregelen siyasi anlaşmazlıklar diğer birçok konuda olduğu gibi su konusunda da tarafların ortak bir karar alıp uzlaşma sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle diğer ülkelerden Aras nehrine giren zehirli atıklar, sonrasında sulanan tarım sahalarına aktarılmakta ve insan sağlığına tehdit

53 Oqtay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII esrler 3.Cilt* (Bakü: Elm, 2007), 63-64.

54 Elmira Muradaliyeva, "The Golden Age of Azerbaijan's Towns. *The Caucasus & Globalization*", 4/2, 2010, 195.

55 Eliyev, *Azerbaycan SSR*, 78-80.

oluşturmaktadır. Kura nehri bu bölgelerde ciddi şekilde kirletilmiş olmasına rağmen Azerbaycan nüfusunun büyük bir kesimi için (%75) içme ve tarımsal kullanım suyu sağlamaktadır.⁵⁶ Ayrıca, Hazar denizinin de petrol, petrol ürünleri ve çeşitli kimyasal sanayisinin yoğun olmasından kaynaklı olarak oldukça kirli olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵⁷

Azerbaycan'ın kendisi açısından büyük önem taşıyan Kura ve Aras nehirlerinden uzun yıllar boyunca verimli bir şekilde faydalanmadığı görülmektedir. Sulama rejimine ve tekniğine yeterince dikkat edilmemesi ile birlikte, tarım sahalarına gerektiğinden fazla su verilmesi, sulama kanalları uzun yıllar toprak üzerine betonsuz inşa edildiğinden suyun büyük kısmının toprağa sızarak kaybolması gibi temel eksikleri halen bulunmaktadır. Bu süreçte yer altı sularının yer yüzeyine yaklaşması, bu durumu önlemek için gereken drenaj sistemlerinin zamanında yapılmaması gibi problemler toprakta giderek artan derecede tuzlanmaya neden olmaktadır.⁵⁸ Toprağın tuzlanması oldukça büyük bir problem olup az veya orta tuzlanmış topraklarda oran değişmekle birlikte ekilen üründe yarıya yakın verimlilik kaybı olabilmektedir. Bu durum ise ekonomik olarak hesaplanamayan büyük bir kayıp oluşturmaktadır.

Ülkede her geçen gün nüfusu ve kişi başına su tüketimi artan büyük şehirlerde içme ve kullanma suyunun temininde önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Falkenmark indeksine göre, Azerbaycan, su kıtlığı ile karşıya kalmış bir ülkedir. Nüfus artışı ve onunla doğru orantılı olarak artan su ihtiyacı ile söz konusu bu sorun ileriki yıllarda kronik bir hal alacaktır.⁵⁹ Bu durum devleti şehirlere su temini konusunda büyük projelere yöneltmiştir. Örneğin “Oğuz - Gabala – Bakü Su Boru Hattı (OGB-3)” bunlardan biridir. Oğuz bölgesindeki yeraltı su kaynaklarından Bakü şehrine su temini projesine 2007’de başlanılmış ve 2009’da tamamlanmıştır. Oğuz-Gabala- Bakü Su Temini Projesi gerek boru çapının ve basınçları fazlalığı ve gerekse hattın uzunluğu itibarıyla dünyanın en büyük içme suyu temin projelerinin başında gelmektedir.⁶⁰ Bu durumda var olan akarsular ayrı bir önem taşımakta ülkenin içme ve kullanma suyu tedarikinde ilk sırada yer almakta ve gerektiğinde büyük şehirlere su sağlamaktadır. Kura ve Aras nehirleri Azerbaycan’daki açık ara en önemli yüzey suyu kaynağı olup bu konuda önem taşımaktadır. Bu nehirlerin kirlenmesinde etkili olan metal emisyonlarının önemli ölçüde azaltılması, nehirler ve kolları açısından en önemli konuların başında gelmektedir.⁶¹

Son dönemlerde ekonomik faaliyetler sonucunda Aran (Kür-Araz) ovalığındaki birçok göl suyunun seviyesinin değişikliğe uğradığı bilinmektedir. 1953 yılında inşa edilen Mingeçevir

56 Azerbaijan National Academy of Science, *Country Study on Biodiversity*, 47.

57 Ayşe Nur Timor, “Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları”, *Coğrafya Dergisi, İstanbul, 2000*, 213-236; Gadir Bayramlı, Kaan Kapan., “Azerbaycan’ın Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları”, *Imuco*, 2016, 32.

58 Ferzeli Hesenov, “Araz Çayının Aşağı Hissesinde Su Qebl Eden İrriqasiya Sistemleri ve Ekoloji Veziiyet” *Araz Çayı. Hidrologiya, Ekologiya, İrriqasiya*, Haz. İ. Mustafayev (Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2006), 67-68.

59 T. E. Maden, “Azerbaycan’da Su Kıtlığı ve Ermenistan ile Sarsang Rezervuarı Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, 2015, 189-220.

60 Egemen Sertyeşilışık, Mehmet Akif Ceylan, “Azerbaycan’ın Su Kaynaklarının Ekonomi Politikası” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, 368, DOI: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434601>.

61 Bahruz Suleymanov vd., “Metals in Main Rivers of Azerbaijan: Influence of Transboundary Pollution”, *Springer Science+Business Media*, 2010, 310. DOI: 10.1007/s11270-010-0385-1.

barajı ve 1970 yılında Aras nehri üzerinde yapılan “Aras su qovşağı” ile Kura ve Aras nehirlerinin akımı düzenlendikten sonra bu akarsuların taşkınlarından beslenen bazı göllerin suları azalmış bazıları ise tamamen kurumuştur.⁶²

Kura-Aras ovalık sahasında kışların ılık ve yazların sıcak olması nedeniyle saha sıcak ve kuru bir iklime sahiptir. Toplamdaki sulama suyu tüketimi ise 13-14 milyar metreküp olarak tahmin edilmektedir. İlerleyen yıllarda yapılan çeşitli iklim değişikliği modellemelerinde de su kaynaklarında %15-20’lik bir azalma beklenmektedir.⁶³ Tüm ülke içerisinde ve özellikle çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) bölgesinde sulamanın, teknik işleyişi iyileştirilmeden sulama suyu açığının giderilmesi imkânsız görünmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan ve diğer bölge ülkeler tarafından suyun verimliliği ve temizliği açısından gereken önlemlerin alınması son derece önem taşımaktadır. 21. Yüzyılda su ve suya dayalı hususların giderek önem kazandığı bilinen bir gerçekliktir. Bu doğrultuda ülkelerin dış politika hamlelerini belirlerlerken coğrafyalarındaki mevcut ve mevcudu kullanma açısından su kaynaklarını tekrar değerlendirmeleri gerektiği görülmektedir. Yeni dünya düzeni içerisinde su parametresinin değeri hep artacağı ve bu konu için ilerleyen yıllarda savaşların yaşanabileceği düşünüldüğünde bölgesel uzlaşma bölge ülkelerinin olmazsa olmazıdır.

3. SONUÇ

Azerbaycan’ın Aran (Kür-Araz) coğrafi ve iktisadi bölgesi birçok faaliyet türünde (tarım, sanayi, ulaşım, enerji, su kaynakları ve benzeri) bölgesel ve ulusal açıdan ön plana çıkan önemli bir jeoekonomik bölgedir. Bölgenin eşsiz coğrafi imkânları geçmişten günümüze çeşitli toplumlar tarafından da keşfedilmiş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kura ve Aras nehirleri arasında yer alan söz konusu bölge kapladığı saha bakımından Azerbaycan’ın en büyük ekonomik bölgesi olup ülke açısından önem taşıyan birçok şehri içerisinde barındırmaktadır. Bölge ismi oluşturulurken de etkili olan Kura ve Aras nehirlerinin kendine has coğrafi özellikleriyle bölgeye değer kattığı ve beşerî unsurlar açısından da fazlaca etkileri olduğu bilinmektedir.

Aran ekonomik bölgesinde yürütülen ekonomik faaliyetlerin *siyasal değişim neticesinde* farklılaşma ve uzmanlaşma gösterdiği, şehirlerin belirli ekonomik faaliyet türü ile ön plana çıktığı ve bazı ürünlerin mekânsal yayılışının oldukça değiştiği görülmektedir. Tarımsal üretim açısından ele aldığımızda bağımsızlık öncesinde üretilen pamuk, üzüm (şarapçılık) gibi bazı tarım ürünlerinin bağımsızlık sonrasında halk tarafından kültürel ve ekonomik olarak benimsenmemesi nedeniyle üretim alanı azaltılmış tahıl, hububat, meyve-sebze gibi eskiden beri ziraatı geleneksel olarak önem taşıyan tarımsal ürünlerin üretimi arttırılmıştır. Bir ülkenin tarımsal alanda kendi kendine yetebilmesi önemlidir. Azerbaycan’da Sovyet döneminde Rusların sadece kendi çıkarları doğrultusunda tarımsal üretim yaptıklarını gözlemlemek çok da zor değildir. Ancak bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından ilk atılan adımların

62 İ. S. Eliyeva, *Göl ve Su Anbarlarının Hidrolojisi* (Bakü: MBM Neşriyyatı, 2011), 106-107.

63 Mehman Rzayev, “Current Irrigation System Management Features In Azerbaijan Republic”, *Wiley InterScience*, 2007, 553. DOI: 10.1002/ird.324.

tarımsal politikaya yönelik olması, şimdilerde dönüşü pozitif yönde alınan doğru kararlar olduğu görülmektedir. Özellikle tarımsal özgüveni olan bir Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel açıdan dış politik adımlarını daha rahat attığı ve atacağı bilinen bir gerçekliktir.

Siyasal değişim sonrasında şüphesiz en büyük değişikliğin yaşandığı bir diğer ekonomik faaliyet ise sanayi sektörü olmuştur. Bu sektörde ilk önce modernlikten uzak petrol çıkarımı yapan eski türde makinelerin üretildiği fabrikaların bir kısmı kapatılmış, bir kısmı da ihtiyaca binaen günümüz koşullarına ayak uyduran şekilde yenilenerek üretime başlatılmışlardır. Sovyet döneminde yapılan ilk sanayi inşa çalışmalarının, Aran bölgesinde günümüzde sanayi açısından gelişmiş olan şehirlere katkı sağladığı aşîkardır. Her ne kadar anın teknolojik şartlarının gerisinde kalan tesisler olsalar da bu durum Azerbaycan sanayisinin temelleri oldukları gerçeğini de değiştirmemektedir. Bu sanayi tesisleri, mevcut bölgenin enerji açısından da zengin olmasından kaynaklı olarak Abşeron bölgesinden sonra Azerbaycan'ın en hızlı gelişen bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca Aran bölgesi, ülkenin tam ortasında yer almasının avantajı da kullanılarak, ülke ekonomisinde Hollanda sendromuna da düşülmesini istemeyen devlet yöneticilerinin ilk yöneldikleri ve yönelmeleri gerektiği alandır. Planlamalar doğru bir şekilde yapıldığında rahatlıkla Abşeron bölgesinin alternatifi olarak bu bölge ön plana çıkacaktır.

Ulaşım ve enerji faaliyetleri açısından ise bölge Azerbaycan'ın kuruluşu sonrasında her daim gelişip ilerlemesine kesintisiz devam etmiştir. Azerbaycan'ın merkezi kesiminde yer alan Aran (Kür-Araz) bölgesi ana ulaşım hatları (demiryolları, karayolları) açısından da ülke için büyük öneme sahiptir. Ülkenin en önemli ekonomik şehirlerinden biri olan Bakü'ye giden ana hatlar dışında Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye'yi birbirine bağlayan ulaşım yolları bu bölgenin topraklarında da yer almaktadır. Ayrıca Avrupa ve Asya kıtalarının önemli ulaşım güzergâhlarından birini meydana getiren ve 33 ülkeden geçen İpekyolu'nun ya da yeni açılacak olan Kuşak Yol projesinin bu bölgenin de arazisi üzerinden geçtiği bilinmektedir. Sahanın sadece karayolu ağı bakımından zengin imkânlarla sahip olduğu düşünülmemelidir. Ülkedeki nehirler de ulaşım açısından son derece öneme sahiptir.

Tüm bu olumlu durumların yanı sıra Kura ve Aras nehirlerinin diğer tatlı su kaynaklarında görülen kirlenme ve sınır aşan su olmalarından kaynaklı paylaşım problemleri de bulunmaktadır. Dünyada akarsu ve göllerin (yani tatlı su kaynaklarının) kirlenmesi problemi küresel ve bölgesel açıdan büyük bir sorun teşkil etmektedir. Aran bölgesindeki mevcut su kaynaklarında da kirlenme ve yoğun kullanım sonucunda geri dönülemez durumlara düşülmemesi için çok dikkatli olunması gerekmektedir. Bölgedeki su kaynaklarındaki kirliliğin yalnızca Azerbaycan kaynaklarından olduğunu düşünmek büyük bir yanlış olacaktır. Yayın içerisinde de değinildiği üzere ülkedeki mevcut akarsuların sınır aşan sular kapsamında olması ve bölgesel özelliğinin bulunmasından kaynaklı olarak bu tür sorunlara bölgesel kaynaklı sorun demek daha doğru olacaktır.

Tüm ülke içerisinde ve özellikle çalışma sahamız olan Aran (Kür-Araz) bölgesinde sulama ile ilgili problemlerin çözümü ancak teknik işleyişi iyileştirmekten geçmektedir. Bu

iyileştirilmelerin yapılmadan sanayi, tarım ve benzeri su açığının giderilmesi imkânsızdır. Bu nedenle de Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleri tarafından suyun verimliliği ve temizliği açısından gereken önlemlerin alınması son derece önem taşımaktadır. 21. yüzyılda su ve suya dayalı hususların giderek önem kazandığı bilinen bir gerçekliktir. Bu doğrultuda ülkelerin dış politika hamlelerini belirlerlerken coğrafyalarındaki mevcut ve mevcut olanı kullanma açısından su kaynaklarını tekrar değerlendirmeleri gerektiği görülmektedir. Yeni dünya düzeni içerisinde su parametresi değerinin hep artacağı ve bu konu için ilerleyen yıllarda savaşların yaşanabileceği düşünüldüğünde, bölgesel uzlaşi özellikle jeoekonominin tüm unsurları açısından bölge ülkeleri için şarttır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbasov, Cümşüd. *Azerbaycan Respublikasının İktisadi ve Sosial Coğrafiyası*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Devlet Universiteti, 2005.
- Adıgözelov, A. M., & Abbasquliyeva, S.G. Heyvanların Yaşıl Yemlerle Yemlendirilmesinin Semereliliyi. *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 2018, 63-67.
- Ahmedova, Sedaqet. *Azerbaycan İktisadiyyatı- Fenninden Bakalavr Hazırlığı Üçün*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti, 2015.
- Anday, M., Cevdet. *Sovyet Rusya Azerbaycan Özbekistan Bulgaristan Macaristan*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1965.
- Aras, O., Nuri. *Azerbaycan Ekonomisi Makroekonomik ve Sektörel Analiz*. Bakü : Qafqaz Üniversitesi, 2003.
- Aşurbeyli, Sara. *Azerbaycan Dili ve Tarihi. Şirvanşahlar Dövləti VI-XVI Esrlər*. Bakü: Avrasiya Press, 2006.
- Avşarova, İradə, Qenirə Pirquliyeva. *Qafqaz Arxeologiyası*. Bakü: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi, 2010.
- Azerbaijan National Academy of Science. *Country Study on Biodiversity of the Republic of Azerbaijan First National Report to the Convention on Biological Diversity*. Bakü: United Nations Development Programme, 2004.
- Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. *Aran İqtisadi Rayonunun Pasportu*. Bakü: İqtisadi İslahatlar Elmi-Tedqiqat İnstitutu, 2011.
- Bayramlı, Gadir, Kaan Kapan. “Azerbaycan’ın Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları”, *Imuco*, 32, 2016.
- Behərçi, Tofiq, & V. Z. Mehdiyeva, *Ekoloji-İqtisadi Rayonlaşmanın Sosail İqtisadi Aspektleri*. Bakü: Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti, 2016.
- Bünyadov, T. *Azerbaycan Etnoqrafiyası*. Bakü: Arxeologiya ve Etnoqrafiya İnstitutu, 2007.
- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan Atabeyleri Dövləti 1136-1225-ci İllər*. Bakü: Şerk Gerb, 2007.

- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan VII-IX Esrlerde*. Bakü: Şerq Qerb, 2007.
- Cebiyev, Q., & Xelilli, F. *Medieval AGSU town Historical-archaeological research II Volume*. Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2010.
- Cebiyev, Q., & Xelilli, F. *Medieval Ağsu Town- Historical-Archaeological Research III Volume*. Bakü: Albom Ağsu arxeoloji, 2011.
- Ceferov, Cefer, *Turizm ve Qonaqperverlik Tedqiqatları*. Bakü: Azerbaycan Turizm İnstitutu, 2011.
- Dadaşova, X. D. Şehir Landşaftlarının İnkişaf Dinamikası Modelleri (Gence ve Mingəçevir Şehirlerinin Timsalında). *Azerbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti-Azerbaijan Geographical Society*, 35-41, 2018.
- Dağlı, Yücel, & Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit (2. Cilt 1. Kitap)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Efendiyev, Büset, & Şahvar Demirgabayev, Ş. *Azerbaycan Respublikası Şəhərlərinin İnkişafının Coğrafi Məsələləri*. Bakü: İncat Neşriyyatı, 1995.
- Efendiyev, Oqtay. *Azerbaycan Tarixi XIII-XVIII esrlər 3/7 Cilt*. Bakü: Elm, 2007.
- Eliyev, F. M. *XVIII Esrin Birinci Yarısında Azerbaycan'da Ticaret*. Bakü: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı, 1964.
- Eliyev, H. *Azerbaycan SSR İqtisadi Coğrafiyası*. Bakü: Azərbaycan Dövlət-Tədris Pedagoji Edebiyyatı Neşriyyatı, 1965.
- Eliyev T. N., İsmayilov, B. V. *Aran İqtisadi Rayonunda Sahibkarlıq Fəaliyyətinin Təşkili- Reallıqlar və İnnovativ İnkişaf*. Bakü: Elm və Bilik, 2018.
- Eliyeva, İ. S. *Göl və Su Anbarlarının Hidrologiyası*. Bakü: MBM Neşriyyatı, 2011.
- Eminov, Zakir. *Coğrafiya*. Bakü: Çıraq Neşriyyatı, 2005.
- Eminov, Z. N. *Azerbaycan'ın Fiziki və İqtisadi Coğrafiyası*. Bakü: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan E.A. H. Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu, 2000.
- Esgerova, Mehriban, Esedulla Abdullayev. *Siyasi və İqtisadi Coğrafiya*. Bakü: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2018.
- Fəzail, Ağamalı. *XVIII Esrin II Yarısı, XIX Esrin Evvəllərində Quzey Azərbaycan Xanlıqlarında Sosial-İqtisadi Münasibətlər*. Bakü: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2007.
- Hesənov, Fərzəli. Araz Çayının Aşağı Hissəsində Su Qəbul Eden İrriqasiya Sistemləri və Ekoloji Vəziyyət. İ. Mustafəyev içində, *Araz Çayı. Hidrologiya, Ekologiya, İrriqasiya* (s. 58-69). Bakü: Adiloğlu Neşriyyatı, 2006.
- Hesənov, Tapdıq, Yegane Kerimli, *Rayon və Şəhərlərin Planlaşdırılması*. Bakü: Kooperasiya Neşriyyatı, 2014.
- İsmayilov, Qüdrət. *Quruçay və Köndələncay Vadisində Qədim Mədəniyyət İzəri*. Bakü: Elm Neşriyyatı, 1981.
- Jafarov, F. M. Status and Problems of Water Resources in Azerbaijan. C. M. Teaf(Ed), B. K. Yessekin, & M. K. Khankhasayev, *Risk Assesment as a Tool for Water Resources Decision-Making in Central Asia* (s. 257-261). Brussels: Kluwer Academic Publishers, 2004.
- Maden, T. E. Azərbaycan'da Su Kətlığı və Ermenistan ilə Sarsang Rezervuarı Sorunu. *Ermeni Araştırmaları*, (52), 189-220, 2015.
- Memmedov, Q. M. Kürdəmirin Kür Çayı Arazisindəki Geniş Miqyaslı Yabanı Narın Tədqiqi. *Azerbaycan Aqrar Elmi*, 93-97. 2018.
- Muradaliyeva, Elmira. The Golden Age of Azerbaijan's Towns. *The Caucasus & Globalization*, Volume 4; issue 2; 184-196. 2010.
- Müseiyibov, M. A. *Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafiyası*. Bakü: Maarif Neşriyyatı, 1998.
- Pakrevan, Emine. *Abbas Mirze və Azerbaycan*. Bakü: Qanun, 2010.

- Piriyev, Vaqif. *Azərbaycan Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*. Bakü: Müəllim Neşriyyatı, 2006.
- Price, M. Philips. Soviet Azerbaijan. *Journal of The Royal Central Asian Society*, (2011) 25 Feb; 33:2; 188-200 DOI: 10.1080/03068374608731213.
- Qarakoyunlu, Memmed. *Azərbaycan Coğrafiyası*. Bakü: Nergiz Neşriyyatı, 2007.
- Rüstəmov, Cəfərqulu. *Qobustan Dünyası*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1994.
- Rzayev, Mehman. Current Irrigation System Management Features In Azerbaijan Republic. *Wiley InterScience*, 2007. 28 June;56:551-563 DOI: 10.1002/ird.324.
- Səferov, Rəhman. Azərbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 285-297, 2005.
- Səferov, Yusif. *Qədim Azərbaycan: Ne Bilirik*. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1989.
- Səmedov, S. S., Memmedova, P. E. *Geomorfologiya və Dördüncü Dövr Çöküntülərinin Geologiyası. Ali Məktəplər Üçün Dərslik*. Bakü: Tehsil, 2011.
- Sertyeşilışık, Egemen, Mehmet Akif Ceylan. Azerbaijan'ın Su Kaynaklarının Ekonomi Politikası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, (2017). 365-371 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434601>.
- Suleymanov, Bahruz, Majid Ahmedov, Kamala Safarova, & Eiliv Steinnes. Metals in Main Rivers of Azerbaijan: Influence of Transboundary Pollution. *Springer Science+Business Media*, (2010), 301-310, DOI 10.1007/s11270-010-0385-1.
- Talıbova, Könül. *Aran İqtisadi Rayonunun Sosial-İqtisadi İnkişafı, Yaranan Ekoloji Problemlər*. Bakü: Magistr Dissertasiyası-Magistr Merkezi, 2015.
- Timor, Ayşe Nur. "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları", *Coğrafya Dergisi*, 8, s.213-236, 2000.
- Utlı, Mustafa, Redvan Ghasemlounia. "Flood Prioritization Watersheds of the Aras River, Based on Geomorphometric Properties: Case Study Iğdır Province", *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi* 6, 21-40, 2021. DOI: 10.46453/jader.781152.
- Velixanlı, Naile. *Azərbaycan Tarihi III-XIII Esrin I Rübü 2/7 Cild*. Bakü: Elm, 2007.
- Yulu, Adem. "Dilucu Sınır Kapısı'nın Iğdır Şehri Üzerindeki Etkileri", *Coğrafya Dergisi*, (28), 20-35, 2014.
- Zeyneloğlu, Cihangir. *Şirvanşahlar Yurdu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1931.
- (2021, 02 16). Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti: <https://gsaz.az/articles/view/113/Aran-iqtisadicografi-rayonu> adresindən alındı.
- (2021, 01 19). *Yerüstü Sular*. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi: <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yerustu-sular> adresindən alındı.

